

„legárvább három éveim neveltje”

A „*Fiamhoz*” című vers kéziratai

BUDA Attila

ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Toldy Ferenc Könyvtára, nyugalmazott könyvtárvezető
ORCID 0000-0002-4183-500X

“The progeny of my three most orphaned years”: Manuscripts of the poem *To My Son* by Babits Mihály

Abstract | The collection of Babits Mihály’s manuscripts that has been handed down to posterity stands out among the Hungarian-language literary legacies not only because of its size but also because of its differentiation. A significant part of these manuscripts also presents the philologist with tasks that not encountered in the publication of other – earlier or twentieth-century – works. For example, the publication of fragments that remained unpublished and unfinished during the author’s lifetime, or of significant but unsigned variants that survived at various stages of the author’s writing. Or, for example, the manuscript and printed prefaces of the novel *Deathly Hallows*, which allow for a publication provenance. All these circumstances shift the emphasis in the traditional work of the philologist dealing with Babits manuscripts. Indeed, in some cases, his work as a transcriber must be supplemented by the author’s work, which has been interrupted or abandoned; and the final result is approximated by the parallel duality of the international publishing practice, which involves both print and electronic editions. As far as the apparatus is concerned, in the critical edition of Babits Mihály’s works, no genre can be relied upon solely for its literature; interpretation requires, as a minimum, a complete knowledge of the oeuvre. This paper presents the complexity of philology and processing the work.

Keywords | Babits Mihály, text fragment, text variation, synoptic edition, stemma, textgenesis, comment

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

A „Fiamhoz” című versnek az életműben kanonizálódott helye a *Recitativ Οικεια και καιρια* című ciklusa. A hagyatékban három kézírata maradt fenn, ebből egy kézírás, egy gépirás, egy pedig gépirás kézírásos javításokkal. Nyomdai kézírata, ahogy a legtöbb Babits-versnek, elkallódott. Először 1915-ben a *Nyugatban* jelent meg, majd a *Recitativ* után belekerült az 1928-as *Versek* és az 1937-es *Összes versek* gyűjteményébe; nem tartalmazza viszont az 1941-es *Válogatott versek*, amelynek anyagát még Babits állította össze.¹ Olvasható Török Sophie 1945-ös kötetében,² s ettől kezdve Babits minden gyűjteményes kötetében is.

Általános meggondolások

Babits Mihály kézíratos hagyatékának az a nagyobb hányada, amely a kritikai kiadás második verskötetének lezárása után a további feldolgozásra vár, olyan kézirat-, illetve szövegjelenségekkel is rendelkezik, amilyenek a már elkészült, 20. századi szerzők műveit tartalmazó kritikai kiadások filológiai/textológiai gyakorlatában még nem fordultak elő,³ sőt a már sajtó alá rendezett első két kötet szövegeitől is eltérnek.⁴ Ezek közléséhez, megjelenítéséhez kevés a hagyományos és kimunkált módszertanú, kora újkori és 19–20. századi sajtó alá rendezői tapasztalat, ezért bizonyos értelemben újra kell definiálni magát a szövegkiadást – bevonva a kéziratok és a folyóiratok, könyvek stb. előállításának mediális körülményeit, az írott és nyomtatott szövegek komplex vizsgálatát, beleértve magát a kéz- és gépirást, valamint kiadói és nyomdai, adott esetekben kereskedelmi feltételeit –,⁵ és főleg új, rugalmas, nyitott, a kéziratok szövegjelenségeihez alkalmazkodó közlési módszert kell kialakítani, ami tekintettel van a kommentárookra és az interpretációra is.

1 BABITS Mihály, *Válogatott versei*, Athenaeum olvasótára ([Budapest]: Athenaeum, 1945).

2 BABITS Mihály, *Írás és olvasás*, in BABITS Mihály, *Összes művei*, kiad. TÖRÖK Sophie, ([Budapest]: Franklin, 1941).

3 Huszadik századi szerzők közül befejezett a Juhász Gyula- és a Tóth Árpád-életmű kritikai kiadása, szünetel Ady Endre műveinek folytatása, befejezése. Kosztolányi Dezső életművéből 2021-ben jelent meg az utolsó kötet Szilágyi Zsófia és Tóth-Czifra Júlia sajtó alá rendezésében. Több József Attila kritikai kiadás készült. E szerzők hagyatékának nagysága, kézírataik változatossága azonban elmarad a Babits-hagyaték gazdagsága mögött, a kiadások pedig a hierarchizált alapszöveg-főszöveg szerkezeti elv szerint készültek – átmenetet képez Stoll Béla *József Attila összes versei*-kiadása, amennyiben a főszöveg előtti szövegvariációkat lábjegyzetben közli, valamint kivételt jelentenek a Kosztolányi-novellák. Stoll Béla megoldása korrekt, de nincs tekintettel a szövegalkulásra.

4 BABITS Mihály, *Összes versei, 1890–1905*, kiad. SOMOGYI Ágnes, jegyz. HAFNER Zoltán, Babits Mihály összes versei 1 ([Budapest]: Argumentum Kiadó–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, [2017]); a Kelevéz Ágnes által sajtó alá rendezett és jegyzetelt kötet megjelenés előtt.

5 BUDA Attila, „Babits Mihály művei a Nyugat kiadó gondozásában” in BUDA Attila, *Teremtő utánzás: Babits-tanulmányok*, 245–278 (Budapest: Ráció Kiadó, 2007); SZÉNÁSI Zoltán, „Lucifer a nyomdagépben. »A Nyugtalanság völgye« kiadástörténete”, *Magyar Könyvszemle* 138, 1. sz. (2022): 86–110.

A Babits-hagyaték kéziratai között szép számmal lehet találni Babits életében folytatás és megjelenés nélkül maradt töredékeket.⁶ Ezeket a szerző nem véglegesítette, terjedelmük az egy vagy néhány soros verscsírától az egy-két oldalas verselőzményig nőhet, utóbbiak bizonyos pontokon újra kezdődve a megírás több fázisát foglalhatják magukba. Hagyományos fogalmak szerint nem lehet főszöveg státuszú állapotukat megnevezni, és soha nem volt első/utolsó megjelenésük. Valamit kell velük kezdeni, mert a kéziratot olvasható szöveg, a sokszorosán javított írás önmagában nem tehető át nyomtatásba, mint például egy tisztázat. Mindez azt jelenti, hogy a közölt szöveg megállapítása kikerülhetetlenül a sajtó alá rendezőre vár – vagyis részlegesen magára kell vennie a szerző szerepét. Mivel e töredékek egy része erősen javított, bármilyen módszerű betűhű átírásuk önmagában csak korlátozott és nehezített olvashatóságot tenne lehetővé. Ennek korrigálására célszerűnek látszik a párhuzamos, kettős szövegközlés, a kettős átírás. Az első a legteljesebb betűhűséggel, illetve a szövegalakulás (javítások) megjelenítésével a kéziratot követi, s evvel mutatja az abbahagyott, esetleg újramegkezdett, de be nem fejezett, el nem döntött szerzői szándékot. A második pedig a szerzői javítások végrehajtása utáni szöveg, természetesen a szerzői eldöntetlenségek – ha vannak – és a befejezetlenség, töredékesség meghagyásával. A két, végeredményben egyaránt sajtó alá rendezői változatnak több előnye van: egyfelől ki tudja békíteni a sokszor csak egymással szemben érvényesíthető verstani-helyesírási kívánalmakat avval, hogy az első átírás megtartja a szerző metrikai megoldásait, a második pedig érvényesíti a mai helyesírást – beleértve a központosítást, az egybe- és különírást, valamint az ékezetést – hiszen azt senki nem tudja, hogy a szerző hogyan véglegesített volna, akár valamilyen helyesírást, akár a saját hallását követve. Ez a megoldás lehetővé teszi nem csak a szövegközlést, de az értelmezést is, ezáltal az életműbe illesztést; nem beszélve a szakmán túli olvasó számára adott segítségről. A filológus túllép a szimpla betűhűségen és kreatív-értelmezői szerepben létrehozza azt a második szövegváltozatot, amelynek alapja a szerző kézírata, de helyette ő maga teszi azt az olvasó számára befogadhatóvá. Amennyiben a sajtó alá rendező nem csak a végeredményre – ami az ilyen kéziratok esetében hiányzik –, hanem az ahhoz vezető út állomásaira is kíváncsi, egyenrangú szövegállapotként kell figyelembe vennie ezeket a fogalmazványokat, s létre kell hoznia mind az első, mind a második átírást.

A párhuzamos szövegközlésen azonban nemcsak a megjelenés nélkül maradt, sokszorosán javított töredékek, hanem más Babits-kéziratok esetében is érdemes elgondolkozni. A javítások, módosítások miatt az első átírásban nehezzé váló szövegértés jelensége ugyanis szerzői véglegesítéssel rendelkező versek fogalmazvány- vagy korai tisztázat státuszban fennmaradt előszövegeiben is megfigyelhető.⁷ Emellett minden Babits-kutató számára ismerős a főleg verseiben tapasztalható alkotói szabadság versus

---

6 Egy-egy kísérlet a Babits-hagyaték két töredékének közlésére: SZÉNÁSI Zoltán, „Mire jó a genetikus kritika?: Válaszkísérletek a Babits-filológia felől”, *Helikon: Irodalom- és kultúratudományi figyelő* 67, 1. sz. (2021): 153–175; BUDA Attila, „Írás és átírás: Egy Babits-kézirat a textológus szemével”, *Irodalomtörténet* 102, 3. sz. (2021): 337–356.

7 Erre lesz példa a továbbiakban A „Fiamhoz” című vers.

irodalmi nyelv, illetve helyesírási kánon ellentmondása. Nem arról van szó, hogy Babits ne lenne a legnagyobb magyar stílusművészek egyike, az anyanyelv kreatív és hatásos alkalmazója – volt is, amikor éppen emiatt kísérte értetlenség.⁸ Azonban amikor Babits azt mondja, hogy joga van úgy írni valamit, ahogyan hallja,⁹ noha művészileg igaz van, mégis ez a poetica licentia, például a gyerekkorában megszokott hangzó-hosszabbítások és –rövidítések, vagyis a Szekszárdon használt tájnyelv egyes elemeinek beemelése a versekbe, bár a költői nyelv gazdagítását, a vers mértékének lazítását vagy szorosabbra fogását szolgálja, nemcsak szembe megy a nyelvújítás óta megszilárdult irodalmi nyelvvel, hanem a nagyobb időközönként változó, de a megjelenések idejében mégis állandó helyesírási szokással is.¹⁰ Ráadásul sokszor a beszélt nyelv kívánalmi szerint alkalmazta az írásjeleket – ez 19. századi hagyomány volt, ami még élt kisiskolás korában és az idősebbek gyakorlatában –, nem pedig a helyesírási szabályzat szerint, illetve a verssorok végére odaértette a ki nem tetteket is. Hanyag helyesírását többen megállapították már, nem új dologról van szó.¹¹ Mindezek a jelenségek az 1937-es *Összes versek szövegét* egy igen karakteres, szerzőjét könnyen azonosítható, de az idő múlásával, a nyelvszokás változásával egyre távolibbá, egyes pontjain az olvasók számára nehezen érthetővé teszik. Márpedig Babits költészetében bármennyire is fontos a nyelv, annak mégis a gondolat megértését kell szolgálnia, az pedig adott esetben akár egy-egy írásjel hiánya miatt is nehézzé válhat vagy eltévedhet. És mivel a gondolat megértése az elsődleges, azt meg kell könnyíteni – a szerzői akarat megtartásával – a befogadó számára. Ez pedig legegyszerűbben párhuzamos közléssel érhető el, amely a pretextus átirat változata mellett tartalmazza a filológus modernizált szövegét is.

A szerző halála után tehát azonnal megjelenik az olvasó, a befogadó szövegértési szempontja, hiszen egyetlen írói-költői életmű sem érne semmit érdeklődő és kitaró olvasók nélkül. Ezt az igényt pedig a filológusnak kell érvényesítenie: megőrizni a szerző végleges – vagy véglegesnek gondolható – szövegváltozatát, megmutatni azt az utat, amin eljutott idáig, egyben pedig a szerzői befejezettség mellé kell illesztenie saját korának befogadói számára az értést és értelmezést elősegítő, modernizált szöveget. Egy-egy újabb kiadás éveiben ő van legközelebb az életműhöz, a hagyatékhoz, ő ismeri leg-tökéletesebben a kéziratokat, nála jobban erre senki sem képes: ehhez joga van, ez az ő felelőssége, egyben kötelessége is. Ami azt is jelenti, hogy a kritikai kiadások (sem) az örök életnek készülnek, s az irodalomtudomány, a textológia nem dőlhet hátra elégedetten bármelyik befejeződésével: az idő múlása, az életművel kapcsolatos tudás bővü-

8 Elég utalni itt Szabó Dezsőnek a *Halálfiái* című regényről írt pamfletjére, vagy a Babits verseit pedánság, életidegenség miatt ért bírálatokra, lásd SZABÓ Dezső, *Filozopter az irodalomban: Babits Mihály*: Halálfiái, Regény, Kritikai füzetek 1 ([Budapest]: Boór Bálint, 1929).

9 [KARDOS Albert és BABITS Mihály], „Nyelvművelés”, *Magyar Nyelvőr* 62, 3–4. sz. (1933): 59–61.

10 Babits Mihály helyesírásának, a szövegközlést befolyásoló, nehezítő jelenségeinek, a nyomdatechnika adottságainak utolsó összefoglalását lásd BABITS Mihály, *Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, kiad. TÉGLÁS Andrea és TÉGLÁS János, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása (Budapest: Magyar Napló, 2018), 455–464.

11 KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez* ([Budapest]: Argumentum Kiadó, 1998), 37–38.

lése, az olvasói generációk cseréje, a nyelvhasználat változása időről időre új kiadásokat igényel – amiből pedig az következik, hogy egy-egy kritikai kiadásnak nem lehet évtizedekig húzódnia.

Mindez a filológus számára is jelent valamit. A tudományos kiadások elsősorban gyakorlati jellegű ismeretekre és tapasztalatokra épülnek. Ebből nem az következik, hogy nem kell ismernie az elméleti, módszertani szakirodalmát, hanem az, hogy az ebből nyerhető ismereteket a gyakorlat próbájának kell alávetni.

A szövegkritika [...] nem olyasvalami, amit úgy kell megtanulni, hogy az ember minél többet olvas róla. Mihelyt valaki megértette az alapokat, megfigyelésre és gyakorlatra van szüksége, nem pedig arra, [hogy] az elmélet tovább nyúló ágazatait kutassa.¹²

Mindig az adott kéziratanyag sajátosságait kell megismerni s felépíteni azokat a szabályokat, kialakítani azokat a módszereket, amelyek a vizsgált kéziratcsoport vagy nyomtatott szöveg(ek) kiadására érvényesek. Az így kialakított szabályok és módszerek azonban többnyire csak ezekre a szövegekre lesznek érvényesek, de ezekre sem az egész hagyatékon belül kizárólagos érvényességgel. Nincs királyi út, lehetne Euklédész idézni, és nincs kizárólagos módszer. Nem csak a betű- és szöveghűség a fontos, hanem a zökkenésmentes olvashatóság is. A tudományosan korrekt szövegnek is esztétikai élményt kell okoznia. A filológusnak, amennyire tekintettel kell lennie a szerzői akaratra – ha ki tudja deríteni –, annyira figyelembe kell vennie az olvasó igényeit is. És ebből a szempontból a szűk kutatói körön kívül mindenki – legyen bár más szakterület, más szerzői életmű, más korszak kiváló tudósa vagy csak művelt, érdeklődő olvasó – dilettánsnak számít.¹³ Sőt, néha egy másik módszer alkalmazója is. A hűség és az olvashatóság nem zárja ki egymást, és nem kerül szembe egymással – nem önmagában a hasonmás a cél, hanem a megértést segítő kiadás –, és ez a Babits-hagyaték kéziratára is érvényes, függetlenül attól, hogy a nyomdai vagy az elektronikus szöveggözlés módszerét alkalmazza a filológus.

* * *

A következőkben A „*Fiamhoz*” című vers kéziratának leírása, szöveggözlésük, a kéziratok írásképeinek jellemzői kéziratpéldákkal, az átíráshoz használt jelrendszer, a keletkezéstörténet és a szemta, valamint a recepciótörténet utolsó állomása olvasható. A szöveggözlés két átírásból áll, az első a kéziratokat egy jelrendszer segítségével nyomtatásra alkalmassá teszi, a második pedig ennek alapján végrehajtja a szerző javításait, és a jelek nélküli szöveget a mai helyesírás szerint közli; az első a szerző, a második a sajtó alá rendező változata.

12 Martin L. WEST, *Szövegkritika és szövegkiadás*, ford. BOLONYAI Gábor (Budapest: Typotex, 1999), 6.

13 A szó eredeti 'műbarát', 'műkedvelő', de 'nem az adott téma, kiadás, rendszer szorosan vett szakembere' értelmében.

A kéziratok leírása¹⁴

k₂: A vers második része, tintairású tisztázatból lett ceruzairású kiegészítésekkel ellátott fogalmazvány, írólapon; egy fólió. Utóbbi a vers elején a dedikációt, valamint az alkalmat rögzíti, a vers végén pedig két sorban lezárja a vallomást, s szerzői aláírással fejezi be az ajándékozás gesztusát. A kézírás jellegzetességei megegyeznek a Babits-kéziratok általános írásjelenségeivel,¹⁵ de a rektón olvasható szöveg rendezett, láthatóan másolás eredménye. Az ékezesek egyértelműsége törekvők, a központozás azonban erősen hiányos. Egy sora két helyen tintával javítva. A verzón lévő tinta- és ceruzasorok azonban elkapkodottak, nyilvánvalóan nem a rektón olvasható írással egyidőben keletkeztek. S az íróeszközváltás, valamint néhány tintaírású javítás is a tisztázat másolása utáni szövegalkító munkát támasztják alá; a formai befejezetlenség is arra utal, hogy Babits félretette a kéziratot. Szöveghatárok: rektó: Aladár fiamnak – teher / verzó: S én – Babits Mihály. Lelőhely: magántulajdon.¹⁶

g₀: A vers első része, fekete tintás gépirás, első példány, fogalmazvány, alsó részén szakadt átütőpapíron; két fólió. Az első fólió rektóján egy helyen írógéppel javítva, a második rektóján írógépes törlés és felülírás (beillesztés) nyoma látható. Másodpéldányát használta fel Babits a továbbírásra (**g₁** + **k₄**), a **g₀** értelemszerűen nem tartalmazza a későbbi kézírásos kiegészítéseket, s a gépirás is javítatlan helyesírási szempontból (ékezesek, központozás). Szöveghatárok: 1. fólió, rektó: Egy drága – szerettem / 2. fólió, rektó: csalódva – vert. Lelőhely: OSZK Fond III/2383/13.¹⁷

g₁ + **k₄**: A vers első része, alapja a **g₀**, ugyancsak átütőpapír, amelyen lila tintás (indigós) gépirat olvasható, másodpéldány, fogalmazvány; két fólió. Ceruzairású kiegészítés került az első sor elé, az első fólió rektóján olvasható utolsó sorok közé és alá, valamint a második rektóján lévő szöveg végére. A gépirás ékezése, egyéb helyesírási hibái a **g₀**-hoz hasonlóan javíthatlanok – a második oldal rektóján lévő utolsó gépelt sor ékezesi pontosítása kivételével –, csupán az első példány azonnali, rágépeléses javítását tartalmazza. Az első oldal rektójának alján a beillesztett sorok helye csillaggal jelölt. A második oldal rektóján a gépelt sorok folytatásában olvasható kézírás elkapkodott, egyes sorokban más, olvashatatlan kézírásos szavak átírásából, illetve többszörösen áthúzott sorokból áll. A végén látható római kettes szám jelzi, hogy az előtte lévő sorok leírása után született meg a végső szerkezet: Babits összefűzte az eltérő időben írt két részt, a későbbit helyezve előre és a korábban keletkezettet annak folytatásába. Szöveghatárok: 1. fólió, rektó: I. / Daloljak – szerettem / 2. fólió, rektó: csodálva – lombban / II. Lelőhely: OSZK Fond III/1572.¹⁸

14 A továbbiakban a kéziratok indexe a keletkezéstörténetben elfoglalt helyük szerint, a *Kéziratkatalógus* jelzéseitől eltérően olvasható, lásd még a sztemmát.

15 BUDA Attila, „A töredék fogalmáról: Babits Mihály 1911–1915 közötti töredékei”, in *„Salakos szesz, tölcserrel és szűrőpapírral”: Tanulmányok a Babits-kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, MÁTYUS Norbert és SZÉNÁSI Zoltán, 165–171 (Budapest: Ráció Kiadó, 2022).

16 CSÉVE Anna et al., összeáll., *Babits Mihály kéziratai és levelezése: (Katalógus)*, 4 köt. (Budapest: Argumentum Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993), 1:39. tétel.

17 Uo., 1:41. tétel.

18 Uo., 1:40. tétel.

k₂

1[1]

{ Alaðár fiamnak
aki most teÜszÜ érettségét }_c

Csupa önzés vagy lelkem és irigység
mert magadat ÜszÜereð e fiúban
gyémánt lélektől villogó ÜszÜemében
5 új életre ÜszÜüzen ÜszÜületve mint új
tükörben, régi magadat csodálóð
s új lelKét régi magadért irigyleð
Ha ott Keðhetnéð ahol ő ma keðði
oly szűzen, újra! Ó fiam, de bolðog
10 de bolðog is vagy < t >_t egy gyermek ÜszÜivével
és egy tuðós eÜszÜével. Ily tükörben
< egy >_t ilyen ↓_{ij} lélek tükrében még a↓ z ↓_{cb} < rút is >_t élet ↓_{cj}
ragyog mint a szegéÜnyÜes gyertya féÜnyÜe
egy gyönyörű gyémánttól viÜsszÜaverve.
15 **A**z én lelkem is volt valaha gyémánt,
de ÜszÜénné égett aÜnyÜi lassu tűzben
sötét már s nem ver vissza semmi fényt. –
Számodra meggyújtottam ezt a ÜszÜént
a makulátlan ÜszÜeretet tűzével
20 mely minden nemðeðeket öÜsszÜekötve
amit az iðő milliókra bontott
egy nagy lélekké forraÜszÜtja hevével
s egyetlen Kűðó gondolattá olvaÜszÜt
apát s fiút és mestert és tanítváÜnyÜt
25 Lásð, nékeð meggyújtottam e tüzet
hogy friss gyémántoð frissen verje viÜsszÜa,
megsokÜszÜoroðva, ifiak ÜszÜemébe
ó bár úgy mint a hűvös tíÜszÜta gyémánt
féÜnyÜlene lelkeð s soha el nem égne!
30 **N**ehéz Kívánság! MiÜndÜen ÜszÜeretet
bilíncs és míÜndÜen örökség teher

[2]

{ S én mit haÜgyÜok rád miÜlyÜen kiÜncseÜÜketÜ
Sok suÜlyÜos müÜnkÜa hitváÜnyÜ Keðtetét
Félig Kigonðolt < jó >_c gon ↓_{cj}dolatjaim < el >_c
35 el nem mÜonÜdott, el nem ért vágyaiÜmmalÜ
a meg nem tett kötelességeket
kétségeiÜmnÜek vívódó haðát
életlen éltem és álmatlan álmom }_c

Babits Mihály

1 Aladár fiamnak,
aki most tesz érettségét

Csupa önzés vagy lelkem és irigység,
mert magadat szereted e fiúban,
gyémánt lélektől villogó szemében
5 új életre szüzen születve, mint új
tükörben, régi magadat csodálad,
s új lelkét régi magadért irigyled.
Ha ott kezdhethéd, ahol ő ma kezd,
oly szüzen, újra! Ó, fiam, de boldog,
10 de boldog is vagy egy gyermek szívével
és egy tudós eszével. Ily tükörben,
ilyen lélek tükrében még az élet
ragyog, mint a szegényes gyertya fénye
egy gyönyörű gyémánttól visszaverve.
15 Az én lelkem is volt valaha gyémánt,
de szénné égett annyi lassú tűzben,
sötét már s nem ver vissza semmi fényt. –
Számodra meggyújtottam ezt a szént
a makulátlan szeretet tűzével,
20 mely minden nemzedéket összekötve,
amit az idő milliókra bontott,
egy nagy lélekké forrasztja hevével,
s egyetlen küzdő gondolattá olvaszt
apát s fiút és mestert és tanítványt.
25 Lásd, néked meggyújtottam e tüzet,
hogy friss gyémántod frissen verje vissza,
megsokszorozva ifiak szemébe.
Ó, bár úgy, mint a hűvös, tiszta gyémánt,
fénylene lelked, s soha el nem égne!
30 Nehéz kívánság! Minden szeretet
bilincs és minden örökség teher.

S én mit hagyok rád, milyen kincseket?
Sok súlyos munka hitvány kezdetét.
Félig kigondolt gondolatjaim,
35 el nem mondott, el nem ért vágyaimmal,
a meg nem tett kötelességeket,
kétségeimnek vívódó hadát,
életlen éltem és álmatlan álmom.

$g_1 + k_4$

1[1]

{ I.

Daloljak miŐndŐnről, csak róla nem?

– SzeréŐnyŐen, későn mégis megjelen }_c

Egy drága gyermek, a fiam valóban

5 lélek szerint, mert mint apát a gyermek

rég úgy tekint s én friss lelkébe róttam

mi bus lelkemben friss jövőre termett,

legszebb virágaimnak :| tiszta |:|_g | ifju |_{gf} kertje,

uj tükřöm, melynek tisztit tisztasága,

10 legárvább három éveim neveltje,

fonnyadó törzsem ültetvényes ága

Ó három év{ ! }_c és férfi lett a gyermek:

láttam homlokán az első szerelmet

mohó szemekkel falta a világot

15 s láttam szemében, amit szeme látott

szeme szűrőjén szűrtem a világot

:| és |:|_g | s |_{cf} így :| nem láttam |:|_g | elkerültem |_{cf} ami csunya benne

ugy néztem mindig e gyermeki szemre

mint nyugtatóra

20 | kivel meg |:|_g | melytől szeliőőé |_{cf} enyhült sok :| keserves |:|_g | vađ |_{gf} óra

{ s kőŐnyŐebben forgott lázas mutatója

mint selymes olajtól a zökkenő gép

amikor éltem vihara sőövőőék, }_c

mikor vád árnyalt, guny lövelt felettem

25 mikor kinevetett akit szerettem

[2] < :| értetlenül bámultak |:|_g | családva csodálkoztak |_{gf} a > |:| csodálva néztek

csalóđott :|_{cf} barátok

s éhező: ő :|_{cf} [!] lélkem [!] önmagába rágott

és elmém daltalan volt, téli kert

{ a }_c melyben |:|_{cf} csak :|_{cf} sz: | í |:|_c vem :| gonosz |:|_g | rossz |_{cf} harkálya vert

30 { :| ... |:|_c | únt zajjal fát kínra tépegetve |_c

és :| szükségem |:|_c | inségem |_c volt biztos szeretetre

mint nyugtatóra

fiam volt fáraŐđtŐ éltem bízatója

a bízató, a biztos szeretet }_c

35 { < (Daloljak ŐminŐđent ŐcsaŐk ne tégedet?

Te mord fiúcska, :| ... |:|_c | büszke |_c kis barátom

aki ugy sđeret [?] néha!

Ő nincs nyugodt sđeretet a világon!)

Mint gyermek az apjával [gyakran néha] > }_c

40 { S én most éneklek eđt a gyereket

:| ... |:|_c | Őgy |_c jeleŐniŐk meg ritkuló đalŐomŐban

mint piŐrosŐ levél ŐritŐka őszí lombban }_c

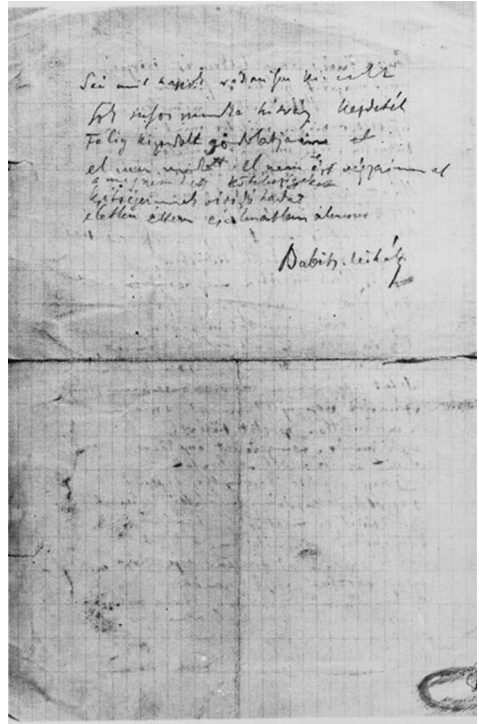
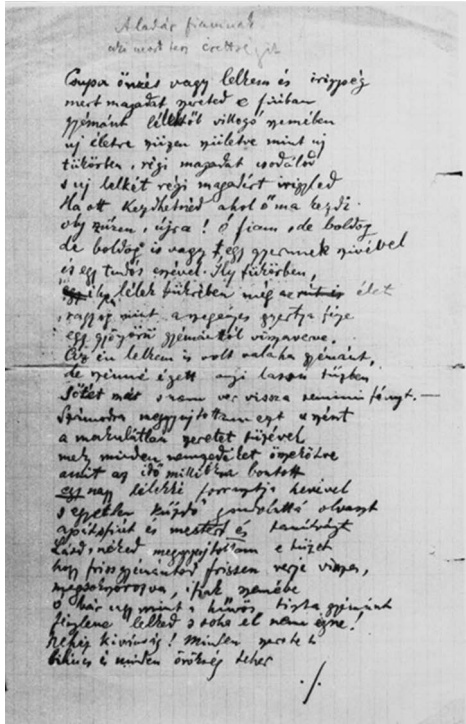
{ II. }_c

Daloljak mindenről, csak róla nem?
– Szerényen, későn, mégis megjelen
egy drága gyermek, a fiam valóban,
5 lélek szerint, mert mint apát a gyermek,
rég úgy tekint, s én friss lelkébe róttam,
mi bús lelkemben friss jövőre termett.
Legszebb virágaimnak ifjú kertje,
új tükröm, melynek tisztít tisztasága,
10 legárvább három éveim neveltje,
fonnyadó törzsem ültetvényes ága.
Ó, három év! És férfi lett a gyermek:
láttam homlokán az első szerelmet,
mohó szemekkel falta a világot,
15 s láttam szemében, amit szeme látott,
szeme szűrőjén szűrtem a világot,
s így elkerültem, ami csúnya benne;
úgy néztem mindig e gyermeki szemre,
mint nyugtatóra,
20 melytől szeliddé enyhült sok vad óra,
s könnyebben forgott lázas mutatója,
mint selymes olajtól a zökkenő gép,
amikor éltem vihara szövődék,
mikor vád árnyalt, gúny lövellt felettem,
25 mikor kinevetett, akit szerettem,
csodálva néztek csalódott barátok,
s éhező lelkem önmagába rágott,
és elmém daltalan volt, téli kert,
amelyben szívem rossz harkálya vert,
30 unt zajjal, fáit kínra tépegetve,
és ínségem volt biztos szeretetre,
mint nyugtatóra,
fiam volt, fáradt éltem biztatója,
a biztató, a biztos szeretet.

35 S én most éneklek ezt a gyereket.
Úgy jelenik meg ritkuló dalomban,
mint piros levél ritka őszi lombban.

Formai jellemzők

k₂¹⁹

Írásvezetés:²⁰

- 2 önzés [Az első magánhangzó inkább hosszú ékezésű.] – irigység [A második magánhangzó ékezése balról jobbra süllyedő vonal.]
- 3 fiúban [A második magánhangzó ékezése balról jobbra süllyedő vonal.]
- 4 lélektől [A szó közepében tollhiba azonnali javítással.]
- 5 szüzen születve [Mindkét pontokkal kiírt ékezet egy-egy balról jobbra emelkedő vonalon van.]
- 6 régi [Az első magánhangzó ékezése balról jobbra süllyedő vonal.]
- 7 lelKét [A harmadik mássalhangzó nagybetűként írva.] – irigyled [A szó elején tollhiba azonnali javítással.]
- 8 Kezdhetnéd [Az első mássalhangzó egyértelműen nagybetű.]

19 A kézirat fotómásolatát a Petőfi Irodalmi Múzeum archívumából közöljük: PIM V. 5456/7.

20 A két eltérően írt betű – □, 9 – nélkül, mert az nem helyesírási, hanem írástechnikai kérdés.

- 11 tükörben [Az első magánhangzó ékezetei egy balról jobbra emelkedő vonalon vannak.]
- 12 tükrében [A második ékezet egy balról jobbra süllyedő vonal.]
- 13 szegényes [A második magánhangzó ékezetei egy balról jobbra emelkedő vonal.]
- 14 gyönyörű [Az első magánhangzó fölött ívelt vonal látható, a harmadik magánhangzó egyik ékezeete vízszintes vonal, a másik egy pont.] – gyémánttól [A második ékezet balra ívelt vonal.] – visszaverve [Az ékezet vízszintes vonal.]
- 15 Az [Az első betű kisbetűként írt nagybetű.] – én [Az ékezet egy pont.] – és [Az ékezet balról jobbra vékonyodó, vízszintes vonal.]
- 16 szénné [Az első ékezet balról jobbra süllyedő vonal.] – annyi [A hosszú mássalhangzó betűi összefolynak.] – tűzben [A második ékezet balról jobbra emelkedő vonal.]
- 19 makulátlan [Az ékezet egy balról jobbra emelkedő vonal.]
- 20 minden [Az ékezet egy balról jobbra süllyedő rövid vonal.] – nemzedéket [Az ékezet pontszerű.]
- 22 forrasztja [Az ékezet rövid vízszintes vonal.]
- 23 Kúzdó [Az első mássalhangzó nagybetűként írt kisbetű; az első magánhangzó két balról jobbra emelkedő vonal.]
- 25 meggyujtottam [A j betű fölötti ékezet rövid függőleges vonal.]
- 26 vissza [Az ékezet balról jobbra süllyedő vonal.]
- 28 tiszta [Az ékezet átmenet a rövid és a hosszú vonal között.] – gyémánt [A második ékezet balról jobbra emelkedő vonal.]
- 30 Nehéz [Az első mássalhangzó kisbetűként írt nagybetű.] – Kívánság [Az első betű nagybetűként írt kisbetű; az első ékezet átmenet a rövid és a hosszú vonal között.] – Minden [Az első betű kisbetűként írt nagybetű; az ékezet átmenet a rövid és a hosszú vonal között.]
- 31 bilíncs [A második ékezet hosszú.] – minden [Az ékezet hosszú.] – örökség [Mindkét ékezet vízszintes vonal.]
- 33 munka [Az első magánhangzó fölött két hosszú ékezet van.] – hitvány [Az első magánhangzó hosszú ékezesű.] – Kezdetét [Az első mássalhangzó nagybetűként írt kisbetű.]
- 34 Kigondolt [Az első mássalhangzó nagybetűként írt kisbetű.]
- 36 kötelességeket [Az első ékezet felfelé ívelt vízszintes vonal.]

Helyesírási eltérések (a központoszási hibák nélkül):²¹

- 2 irígység²²
- 5 uj – szüzen – uj
- 7 uj
- 10 szivével

21 Azok a látványra helyesírási hibák, amelyek azonban a nyelvjárásokban sem fordulnak elő – például: kóvér –, jelöletlenek. Viszonyítási alap az 1879-es akadémiai helyesírás, amely Babits alsó- és középfokú tanulmányai, illetve egyetemi éve alatt érvényben volt, illetve az 1901-es, többször kiadott új akadémiai helyesírás és példatára. Lásd *A magyar helyesírás elvei és szabályai*, kiad. Magyar Tudományos Akadémia (Budapest: MTA, 1879), 87.

22 Az 1901-es helyesírás megengedő, a rövid és a hosszú ékezetet is elfogadja.

- 16 lassu
- 18 meggyújtottam
- 23 küzdő
- 25 meggyújtottam
- 26 vissza
- 28 ugy
- 30 kívánság
- 31 minden
- 33 sulyos

g_0

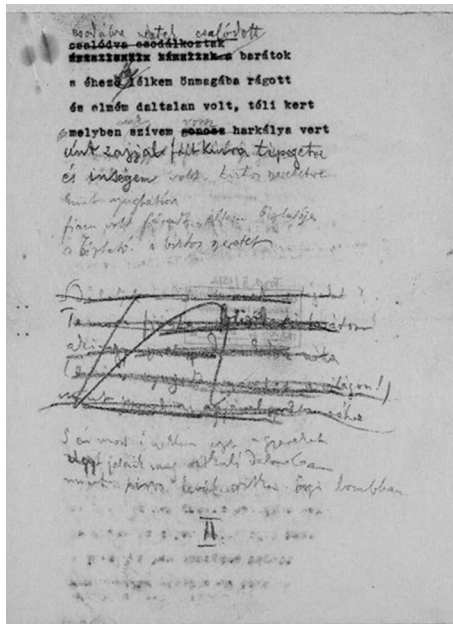
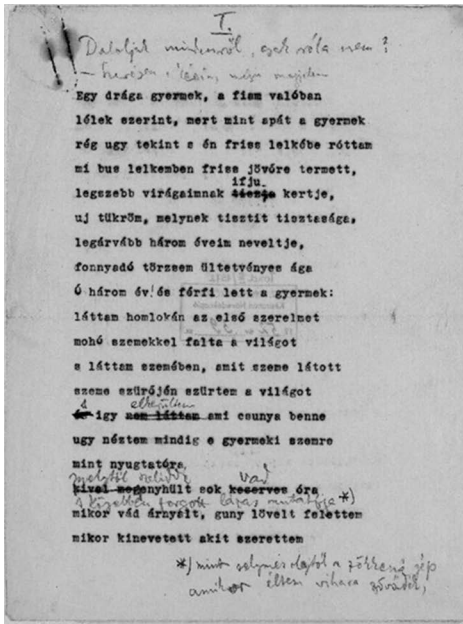
Szerzői javítások a gépiratban:²³

- 5 ifju → tiszta
- 20 értetlenül bámultak → csalódva csodálkoztak

Szerzői elütés a gépiratban:

- 21 lélkem

$g_1 + k_4$

²³ Ez a sorszám csak erre a gépiratra vonatkozik.

Írásvezetés:²⁴

- 1 mindenről [Az első ékezet balról jobbra süllyedő vonal.]
 3 Szerényen [A második magánhangzó felett pont látható.]
 17 elkerültem [A harmadik magánhangzó ékezése vízszintes vonal.]
 21 könnyebben [Az első magánhangzó ékezése vízszintes vonal.]
 22 zökkenő [Az első magánhangzó ékezése vízszintes vonal.]
 23 szövődék [Az első magánhangzó ékezése balról jobbra emelkedő vonal.]
 26 csalódott [A második magánhangzó ékezése balról jobbra emelkedő vonal.]
 27 éhező; ő :| [A két szó között ceruzairású, beillesztett ő betű látszik.] – lélekem [A gépiratban az első magánhangzó tévesen ékezett.]
 30 únt [Az ékezet balról jobbra emelkedő vonal.] – zajjal [A harmadik mássalhangzó fölött balról jobbra süllyedő ékezet látható.]
 31 inségem [Az első ékezet balról jobbra süllyedő rövid vonal.]
 32 nyugtatóra [Az ékezet balról jobbra emelkedő vonal.]
 33 fiam [Az ékezés függőleges vonal.] – biztatója [Az első ékezés balról jobbra süllyedő vonal, a második ékezet balról jobbra emelkedő, ívelt vonal.]
 34 biztató [...] biztos [Mindkét ékezet függőleges vonal.]
 42 piros [Az első magánhangzó ékezete rövid függőleges vonal.]

Helyesírási eltérések (a központosási hibák nélkül):²⁵

- 1 minden
 30 únt – biztos
 31 inségem
 33 fiam – biztatója
 34 biztató – biztos
 37 ugy
 42 piros

A kézirat/kézírás átíráshoz használt jelrendszer és magyarázata

< > ↓ _{ix}	tinta írású szöveg áthúzása, az olvasható, de áthúzott szöveg a csúcsos zárójelben található; a javított szöveg a kéziratban a sor alatt, felett vagy jobbra, balra (jelölése: a, f, j, b), az átírásban a következő jelek között olvasható
< > _{vc}	tinta vagy ceruza írású áthúzás(ok)/törlés(ek)
{ } _c	későbbi ceruzairású kiegészítés

24 A két eltérően írt betű – 3, 9 – nélkül, mert az nem helyesírási, hanem írástechnikai kérdés.

25 Lásd a 21. számú jegyzetet.

$\lceil \rfloor$	ceruza írású variációk törlés nélkül, amelyek közül a szerző nem választott ki végleges változatot; részben egymásra, egymás alá vagy mellé írva, az irány az alsó indexben van feltüntetve
∪∪	egybehúzott betűk, az íráselemek (vonalak), betűk, betűkapcsolódások egy része nem látszik vagy nem különíthető el
$:\mid \mid_{\text{g}} \lfloor \rfloor_{\text{gx}}$	betű- vagy szótévesztés, -javítás gépirású ráírással; az eredeti, első változat a vonalak között olvasható, a javított a tájolás kezdőbetűjével a következő jelek között
$:\mid \mid_{\text{u/cx}}$	olvasható beillesztés a sor alatt, felett vagy mellett (jelölése: a, f, j, b), helyét a kéziratban néha vonal jelzi, indexben az íróeszköz rövidítése, a beillesztés helye; a beillesztett szöveg a kettőspontok között olvasható
[?]	bizonytalan olvasat
[1, 2 stb.] 1, 2 stb.	a szögletes zárójelben a fóliószám, vastagítva a sor száma olvasható
[fett mondatkezdő betű]	nagybetűként írt kisbetű
[kürzív szókezdő nagybetű]	kisbetűként írt nagybetű

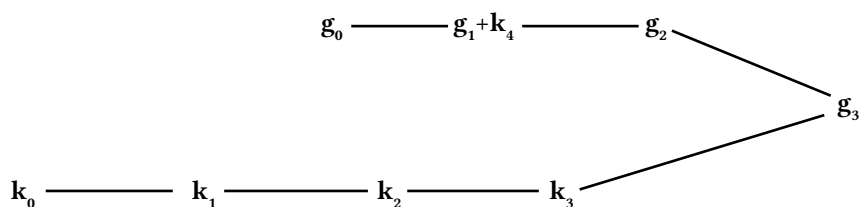
Keletkezéstörténet, sztemma

A versnek, ahogyan az eddigiekből látszik, három kézírata maradt az utókorra, pontosabban egy-egy kézírata és gépirata s egy kézírással javított/kiegészített gépirata. Ezek lehetőséget adnak arra, hogy a vers keletkezésének időbeli állomásait, ha talán nem is teljességgel, de tendenciáiban meg lehessen határozni. (1) Mivel a kézirat státusza: tisztázatból továbbfejlesztett fogalmazvány ($\mathbf{k}_2$), meg kellett előznie egy tisztázatnak ($\mathbf{k}_1$), azt pedig legalább egy fogalmazványnak (verscsíra, összöveg: $\mathbf{k}_0$). Ezek közül csak az első szövegfázis ($\mathbf{k}_2$) ismert. Ebből nyilvánvalóan kellett készíteni egy újabb tisztázatot ($\mathbf{k}_3$), amely a tinta- és ceruzairást is egységbe fogalmazta, s amennyiben más szöveg-változtató/-alakító fázis nem volt, egyik alapja lett a nyomdai kéz-, de talán inkább gépiratnak ($\mathbf{g}_3$). (2) A kézirattól eltérő szövegű, ismert **gépirat** ($\mathbf{g}_0$) – feltételezve, hogy sem kéz-, sem gépiratos előzménye nem volt – fogalmazvány, amelyet Babits kézírással javított és folytatott tovább ($\mathbf{g}_1 + \mathbf{k}_4$); ez a fázis is fennmaradt. Eredménye ugyancsak fogalmazvány, amely feltételezi a tisztázatot ($\mathbf{g}_2$). Amennyiben több írásváltozat nem volt – fennmaradt kéziratok nélkül evvel kapcsolatban semmit nem lehet megállapítani –, a két tisztázatot ($\mathbf{k}_3$ és $\mathbf{g}_2$) alapján készült el a nyomdai gépirat, a $\mathbf{g}_3$.

Mindez táblázatszerűen összefoglalva, szürke háttérszínnel kiemelve az ismert kéziratok:

Keletkezési idő(intervallum)	Kézirat(fázis)		Gépirat(fázis)	
1911 késő őszi–1913 eleje	k_0	fogalmazvány		
	k_1	tisztázat		
1913. május 15. előtt	k_2	tisztázat és javítás = fogalmazvány		
1914–1915	k_3	tisztázat	g_0	fogalmazvány
			$g_1 + k_4$	fogalmazvány javításokkal
			g_2	tisztázat
1915. november 16. előtt			g_3	nyomdai gépirat

A keletkezéstörténet egyik segédeszköze a sztemma, amely eredetileg a klasszika-filológia eszköztárából való,²⁶ s főleg ókori és középkori, illetve kora újkori kéziratok keletkezési-leszármazási rendjének megállapítását segíti, feltételezve vagy ismerve egy/az összöveget, az összefüggéseket pedig leszármazási ábrával érzékeltetve, amely a közös szövegeltérések-szövegazonosságok megkeresésén alapul. Ez a módszer alkalmazható modern hagyatékok kéziratai esetében is egy-egy adott szöveg fennmaradt variációi keletkezéstörténeti rendjének felállítására. Kiindulópontja ugyanúgy egy (vagy több) összöveg, vagy összöveg státusban álló szövegkezdemény, vázlat, fogalmazvány. Azonban klasszikus forrásokon alapuló sztemmákkal ellentétben a modern sztemma rendelkezik egy csomóponttal is, ami nem más, mint a nyomdai kézirat, amely felé mutat az összes kézirat, és amelytől távolodnak a nyomtatott kiadások. Amennyiben pedig a nyomtatott szövegek is eltérnek, mert szerzőjük – vagy a cenzúra – később átírta, megcsonkította, vagy a nyomda több-kevesebb hibával látta el, a nyomtatott kiadások is bevonhatók a sztemma érvényességi körébe.²⁷

26 HAVAS László, „A szövegkritika”, in *Bevezetés az ókortudományba I: A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei*, szerk. HAVAS László és TEGYEY Imre, 75–76 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996).

27 *Az Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című regény sztemmáját lásd BUDA Attila, *A helyettesítés: Babits Mihály prózájáról* (Budapest: Ráció Kiadó, 2018), 251.

A végleges vers két része a Szilasi-kötetbe beírt szerzői datálás szerint nem egyszerre keletkezett. Az első részhez Babits annyit írt: „Budapest”, a másodikat kicsit pontosította: „Rákospalota 1912”. Mivel 1911. október közepétől lakott folyamatosan Rákospalotán, s a következő tanévben, november közepétől a Tisztviselőtelepen, ez azt jelenti, hogy a vers második része készült el hamarabb, s csak aztán írta meg az elsőt.²⁸ Sajnos nem ismert a vers megírásának összes szövegváltozata és -állapota, ezért nem lehet tudni, hogy egy rövidebb gondolatcsíra vagy egy hosszabb gondolatsorozat volt-e az első megfogalmazása. A keletkezéstörténethez²⁹ azonban külső támpontokat lehet találni tanár és tanítvány kapcsolattörténetében.

Babits az 1910–1911-es év fordulóján magányos, érzelmeiben és értelmében egyaránt zaklatott állapotban volt – persze mikor nem? Akinek erősek az illúziói, annak elviselhetetlenek a csalódásai.³⁰ Fogaras távolsága Szekszárdtól, a szülőföldtől és Budapesttől, a szellemi ingerektől, valamint a baráti-szerelmi társra találás kudarcai egyébként is ellentétek által tépett személyiségét még kiábrándultabbá, még elhagyatottabbá tették. Szekszárdon marad családja sem szolgált számára feloldással, támással, inkább csak elmélyítette benne az idegenség érzését. Húszas éveinek már a végén járt, de biztonsággal kecsegtető egzisztencia lehetőségként sem merült fel előtte. Költői igényeivel és eszméivel tisztában volt, ám kétfelé is védekeznie kellett: részben a népmozgalmi irodalom tovább élő tradíciói, részben a kultúra nélküli modernség ellen. Választott és megteremtett hagyománya, amely részben menekülés is volt a szűkös viszonyok elől, csak igen kis mértékben kapcsolódott saját korához vagy az akkori közelmúlthoz; régebbi időszakok, más 20. század eleji minták és értékek lebegtek előtte – germán és szláv mítoszok helyett angolszász, olasz és francia szerzők világa kötötte le.³¹ Ha nem lett volna előtte a tanítás lehetősége, amely segítségével fiatal, nyílt szellemek között próbált meg visszhangot találni, semmi nem fűzte volna ahhoz a történelmi valósághoz, amely a távoli Fogarason is mint egy áthatolhatatlan romlás vette körül.

Az új évtized első, még Fogarason töltött hónapjai bizonytalanságokkal kezdődtek. Részben egy másik munkahely, egy máshol lévő tanári állás keresésével, részben a már nem első, verseivel vagy más írásaival kapcsolatos támadásokkal. Azok először *A Holnap* két antológiájában megjelent versek miatt érték, de személyiségét még nem vették célba. 1911-ben viszont *Huszadik, huszadik század* című novellájának érzelmi telítettsége s különösen néhány sora kiváltotta az egyik, vele szemben egyébként is régi sértettséget őrző újságíró haragját, aki előbb kongreganistának hazudta, majd „reproduktív természetű amatőr”-ként stigmatizálta, végül a saját értetlensége és politikai elkötele-

28 RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1909–1914*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2013), 562, 608.

29 RÁBA György, *Babits Mihály költészete, 1903–1920* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, [1981]), 481–484.

30 Húnyt szemmel bérceken futunk / s mindig csodára vágy szivünk: / a legjobb, amit nem tudunk, / a legszebb, amit nem hiszünk. // Az álmok síkos gyöngyeit / szorítsd, ki únod a valót: / hímez belőlük / fázó lelkedre gyöngyös takarót. (*Húnyt szemmel*, szövegforrás az 1997-es, Kelevéz Ágnes által sajtó alá rendezett összegyűjtött versek.)

31 Elég végignézni a *Pávatollak*-kötet tartalomjegyzékét.

zetsége okozta frusztráltságát csak a neki tulajdonított nemi „elferdülés” megnevezésével tudta kiegyensúlyozni.³² Babits hangulatának egyik vonulata az ekkor kezdett *Ady Endrének* soraiban is tetten érhető.³³

Ahogy elismultak az áthelyezéssel kapcsolatos nehézségek, Babits hazautazott a nyári szünetben Szekszárdra. Itt egy újabb élmény várta, Kiss Böske, a távoli rokonlány,³⁴ a váratlan szerelem, az újabb kivédhetetlen kudarc. 1895-ben született, egyidős volt István nevű öccsével. Az érzés 1911 első félévében fokozatosan jelent meg Babitsban, mint valami új remény. Még Fogarasról néhány sor verset küldött Böske emlékkönyvébe, szokásos családi gesztusként, de mégis kiemelve maga előtt a címzettet a mindennapokból, hiszen más családtagjainak ilyen küldeményt nem írt.³⁵ Az otthonról, anyja és húga által a tavasz folyamán küldött levelekben többször szerepelt neve, hiszen a Kiss-családban kitört skarlát elől Babitsékhoz költözött a szülői házba. Nyáron, a szőlőhegyen, immár kis nyugalomban a biztos állás miatt egymás közelében voltak. Feltételezhető, hogy rövid idő alatt kiderült: a lány nem tudott mit kezdeni a nála tizenkét évvel idősebb férfi közeledésével, szinte semmit nem érthetett Babits világából, és mivel nem értette, zavarba jött, zavara pedig eltévesztett reakciókat szült, kinevette, ahogy a Komjáthynak dedikált versben olvasható. A serdülőkor bizonytalanságai, a vidéki kisváros felfogása az emberi kapcsolatokról, az átélések és megértések hiánya táplálta ezt az összehangolódásra képtelenséget, s Babits tapasztalatok átadása helyett nyilván eszményekről, azaz gondolatokról beszélgetett volna, míg a fiatal hölgyeknek inkább a velük foglalkozásra, vagyis érzelmekre van szükségük. Nem tudja, hogy van olyan gondolat, amely bizony érzelmet szül. Másfelől azonban Babitsnak – fogarasi személyes és egzisztenciális csalódásai, magánya miatt – inkább volt szüksége arra, hogy valaki bizalmasan meghallgassa, mielőtt képes lett volna a szükséges érdeklődést, támaszt nyújtani; a lelki fázis- és ritmuskülönbség komoly akadállyá vált. A kezdeti remény, a párbeszéd lehetősége így hamar hamvába hullt. Amiben az is szerepet játszott, hogy Kiss Böske beteg volt,³⁶ tuberkulózis miatt néhány év múlva meg is halt; Babits anyja ezért

32 BRESZTOVSZKY Ernő, „Tünetek [1–2]”, *Népszava*, 1911. október 4., 2–4.; október 5., 2–4. A két részből álló pamflet valójában a *Nyugat* szerzőit és közleményeit diszkreditálja – a *Népszava* számára Csizmadia Sándor volt a költő, nem például a „polgári” Ady, akinek csak a politikuma kellett – s a színvonal bemutatására álljon itt néhány mondat a főleg Babitsról szóló, az említett novellát idéző első részből: „[...] »ami a testnek egészség, az a léleknek szegénység.« Ezt a nyavalya-dicsőítő elméletet, amelyiket a keresztény gondolat beteget gyógyító első apostola aligha vallana magáénak, illusztrálhatja is mindjárt Babits Verlaine egy sorával: »Nem szeretek többé mást, mint a szűz Anyát«, s ezt teszi hozzá: »Minden egészséges szerelem állati, minden beteg szerelem emberi alacsonyág. Az egyetlen igaz, beteg és mégis tiszta, magas szerelem Máriáé, aki nincs, nincs!« Ebből az illusztrációból az is kiténik, hogy ennek a különös esztétikájú gondolkozásnak eredete Krisztusnál jóval korábbra tehető: Onán mester idejébe.”

33 MAJOR Ágnes, „146×98 mm: Az Ady Endrének című vers datálásáról”, in „*Salakos szesz...*”, 28–38.

34 *A Babits család levelezése*, kiad. BUDA Attila, Babits könyvtár 2 (Budapest: Universitas Kiadó, 1996), 16. Fényképe Rába György 1983-as Babits-kismonográfiájában látható.

35 A vers címe: *Bözsikének*, első sora: „Sokszor az élet rémes erdő”, s két négysoros stórfából áll. A vers beszélőjének pozíciója az emlék- és köszöntőversek bölcs és megértő férfit mutatja, a vers nyelve enyhén heinei, vagyis Babits igyekezett belehelyezkedni a megszólított érzelmi és izlésvilágába.

36 *„Különös emberi háló”: Ami a Babits család levelezéséből kimaradt*, kiad. BUDA Attila, tan. LOVAS Csilla (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 153.

sem pártolta kapcsolatukat. A csalódásról, a körülményekről áttételesen néhány későbbi Babits-vers – *Július*, *Augusztus* – is tanúskodik, a szakirodalom a *Játszottam a kezével* című versben is feltételezi részben Kiss Böske ihlető hatását. Melléjük tehető a *Pargoletta* című töredék is – 1911 augusztus eleje után, befejezve valamikor ősszel –, amelynek egyik példánya Komjáthy Aladár másolatában is fennmaradt,³⁷ valamint az *Emlékezés* című vers 1917-ből, ami talán a lány halála után keletkezett.³⁸

Az 1911–1912-es újpesti tanév késve kezdődött a kolera miatt.³⁹ A főgimnázium felső tagozatának október 10-én tartották meg az első órákat, nagy valószínűséggel az ezt megelőző napokhoz köthető Babits végleges Rákospalotára költözése – előtte nagybátyjánál lakott az Aréna – ma Dózsa György – úton, ahol egyetemista korában is, és attól kezdve naponta ingázott munkahelye, a Könyves Kálmán Gimnázium, illetve a Fő utcai lakás között. Ettől függetlenül persze szeptemberben már várhatta oda azokat a bútorokat, amit anyjától otthonról kért, s amit Fogarasról várt. Innen főleg könyveit, amiket volt kollegája, Kontesveller Károly küldött utána.

Komjáthy Aladár a *Nyugat* 1924-es Babits-számában így emlékezett az első időszakra:

[...] mi néhányan, diákok, akik lelkesedtünk az új költészetért, nagy izgalommal vártuk személyes megérkezését, mikor Fogarasról való áthelyezésének híre elterjedt. [...] felment a katedrára, amennyire csak tehetett, kinyújtózott [...] az a hév és komolyság, amellyel csodálatosan gazdag tudásának tárházát igyekezett számunkra megnyitni, mindannyiunkban először a tisztelet, azután pedig a tárgy iránti heves érdeklődés érzését keltette fel. A legtöbbet mondom róla, ha megállapítom, hogy tanítványait komolyan vette, ami pedig ritka, nagyon ritka dolog tanároknál. Páratlanul nagyszerű módszerével, fényes előadásaival lassanként elérte, hogy a latin és a magyar órákat nem mint kellemetlen drukkolasokra alkalmat szolgáltató valamiket tekintettük, hanem mint nemes élvezetek forrását, amiken kitűnni dicsőség volt, szégyenben maradni ellenben leverő dolog, amit hamarosan reparálni kellett. Sohasem fogom elfelejteni, hogy milyen bámulatosan tudta megmutatni nekünk Zrínyi költői és írói nagyságát s csodálatra ragadott Pázmány stílusának erőteljes, természetes szépségei iránt.⁴⁰

Komjáthy ebben a tanévben a gimnáziumi önképzőkör tagja volt, érdekelt az irodalom, verseket írt. Az önképzőkör vezetője Babits lett, ez eleve több találkozást, az iskolai óránál kötetlenebb kapcsolattartást biztosított. Babits számára mindez felhívó erő volt, amibe bele lehetett látni azokat a lehetőséget, amelyekről az egyformán nyomasztó napokban⁴¹ valamilyen feloldás, valamilyen értelem várható: közös ismeretek, közös

37 RÁBA György, „Babits és a Mindennapi kislány”, *Irodalomtörténet* 64, 3. sz. (1982): 661–672.

38 RÁBA, *Babits Mihály költészete...*, 375–381.

39 Az újpesti tanévről, a későbbi újpesti kapcsolatokról, az egykori diákok emlékezéseivel, lásd ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966), 79–140; BUDA Attila, „Babits Mihály és Újpest”, in BUDA Attila, *Terető utánzás: Babits-tanulmányok* (Budapest: Ráció Kiadó, 2007), 52–111.

40 KOMJÁTHY Aladár, „Babits tanár úr”, *Nyugat*, 1924. április 1: 561–563.

41 „Mintha nagyon vén volnék és örök időtől ülnék itt az íróasztal fölött és a szakállam talán már át is nőtt az asztalon és ha fel akarnék kelni, ezer vén és fehér szálát fájva kellene eltépnem. / Az egész eddigi éle-

élmények, közös érdeklődés, vágyott, bensőséges barátság – és főleg párbeszéd. Feltételezhető, hogy kezdeti, megelőlegezett rokonszenvében, szerepet játszott Komjáthy családneve is – a *Nyugat* előző évfolyamában ugyanis tanulmányt közölt Sikabonyi Antal *Komjáthy Jenő* című kötetéről,⁴² amely a következő évben egy másik tanulmánnyal együtt a *Nyugat* könyvtárban is megjelent,⁴³ s később Babits még több kötetében is közölte. Mindenesetre már 1911-ben magához hívta tanítványát Rákospalotára, kulcsot adott neki a lakásához. Tavasszal megjelent második verseskötetét ezekkel a szavakkal dedikálta: „Kedves fiamnak és / barátomnak / Komjáthy Aladárnak / nagy szeretettel és várákozással / Babits Mihály”. Egy fényképet is adott neki evvel a felirattal: „Mihály bátyád”. Komjáthy 1894-ben született, a nála 11 évvel idősebb Babitsnak semmiképpen sem lehetett (volna) a gyermeke. Ezért a „fiam” elnevezés, ahogy minden egyedi becenév – például a „Csinszka”, a „Lilla” és társaik – vagy bármely érzelmetli, kedveskedő megszólítás inkább a familiaritás, a kölcsönös bizalom jele, amely kiemel a hétköznapiakból. A kiáradt érzés megtámasztja azt, akinek adják, s az a rejtett értelem is benne van, hogy a megjelenése, a jelenléte egyeredetű, közös indulatot, hosszantartást és folyamatosságot kínál. Úgy ad a megnevezés, hogy beleérti az elfogadást is. A mögötte álló érzés azonban, ahogy Babits *A „Fiamhoz”* című versében meg is nevezi, a szabadságot csorbítja, mindkét fél a kettős elfogadás értelmében lemond saját jogai egy részéről, cserébe viszont egyenragúként tekintik egymást. Figyelmet érdemel mintajelként az időzjel, valamint a „fiam”, „kisfiam”, „fiacskám” szavaknak a tekintélytartó – például a tanár–diák viszony – kapcsolatokban jelen lévő lefokozó értelme, ami azonban e versből éppen hiányzik. A mentoráló szándék a felnőttlét megélésére, a reális önismeretre, a reflektált létre irányul. S ennek volt következménye, hogy Babits Komjáthyt folyamatosan megismertette családi-baráti körével. Az egyik szekszárdi ismerős 1911. decem-

---

tem eltört. Mindent elhagytam és most megint mindent előlről kell kezdenem, mint már annyiszor. Elfoszlott a lelkem, mindenfelé, darabokba, nagy messzeségekbe, alföldekre, havasok közé, hoztam-e még valamit belőle? Vagy csak egy özvegy test az, ami itt ül és megtartotta régi szokásait: mozog, olvas, beszél, ír, mint egy masina és nem veszik észre, hogy nincs lelke. Mint akinek messze ment a hitestársa, Amerikába és sohasem fog visszatérni: nem tartják özvegynek, pedig az már, örökre. / Lassan jár az órák és vagdalja az időt, egyformán, mint a boltos a szalámit, ő mennyire jobban szeretem a naptárt, mint az órát. Mért nincsenek piros számok az órán, itt-ott, közelebb-messzebb? Mért nincsenek ünnepekrák és ünneppercek, amikor naponta egy-egy percere...” BABITS Mihály, „Líra, kalendárium, mese, vers, kabala”, *Nyugat*, 1912. január 1: 1.

42 BABITS Mihály, „Az irodalom halottjai: Sikabonyi Antal, Komjáthy Jenő”, *Nyugat*, 1910. május 1., 606–613. Hogy Babitsot erősen érintette Komjáthy költészete és az, ahogyan jelen volt az irodalmi emlékezetben a tanulmány megírásakor, már a bevezető mondatokból kiderül: „[...] Én Istenem, ha elgondolom: nem is oly régen kevesek, fiatalok, ismeretlen rajongtunk egy halottért, egy ismeretlenért, aki éppen azért, mert ismeretlen volt, mert nem beszéltek róla az irodalom hivatalos fórumai: a miénk volt, teljesen, kizárólag, a mi költőnk, gyökerünk a múltban, erőnk a jövőre. Tizen voltunk és tizen úgy őriztünk egy nevet, mint a koptus a vallását, melynek messze földön ő az egyetlen híve. Tízünkön kívül ki tudta ezt a nevet? / Ma az az irodalmi fórum, mely bennünket kiátkoz, ugyanaz fedezte fel Komjáthy Jenőt, sőt Komjáthy nevét ellenünk használja. [...]” Egykori újpesti tanítványainak emlékezései alapján Éder Zoltán is ezt állapította meg: „A modernek közül különösen Komjáthy Jenőt méltatta, kortársairól nem nyilatkozott.” Lásd ÉDER, *Babits a katedrán...*, 123.

43 BABITS Mihály, *Két kritika*, *Nyugat* könyvtár (Budapest: Nyugat, [1911]), 33–66.

ber 18-án levelet írt Babitsnak, amelyben színházba invitálta őt is meg a „kis Komjáthy fiút” is, akiről akkor már tudott, de még nem találkozott vele.⁴⁴

Maga Babits azonban nem érezte jól magát az újpesti gimnáziumban sem, noha a tanári karban több, egymással kölcsönösen rokonszenvező kollegát talált, az iskola vezetőjével konfliktusosan alakult a viszonya. 1912 elején távoli, nem vér szerinti rokona, Dienes Valéria révén megismerte annak testvérét, Dienes Pált, aki a tisztviselőtelepi gimnáziumban tanított, s az ő közvetítésével a gimnázium igazgatóját, idősebb Gaál Mózeset. Ő az akkor új gimnáziumba szívesen átvette Babitsot, ami azonban technikai okok miatt csak november közepétől vált lehetségessé.⁴⁵

1912. március 19-én Babits és Komjáthy részt vettek a Társadalomtudományi Társaság ülésén, este Dienes Pál, Babits, Komjáthy együtt vacsoráztak. Az ekkor készült fényképből 24-én küldtek Szekszárdra is, a levelezőlapot mindhárman aláírták.⁴⁶ Június 26-a előtt fénykép készült az újpesti gimnázium tanulóiról és Babitsról, a balján ülő Komjáthyyal.⁴⁷ Nyáron Babits Szekszárdon a Dante-fordításán dolgozott, július elején levelet írt Komjáthynak, hogy menjen ki a lakására, Rákospalotára, és a munkához küldjön el neki egy korábbi fordítást. Komjáthy válaszlevelében⁴⁸ Babitsot „tanár úrnak” szólította, és beszámolt napjairól, ennek alapján lehet következtetni Babits leveleinek tartalmára. Először is megírta, hogy Szász Károly Dante-fordítását postára adta, orvosnál volt, aki kivizsgálta, és terápiát ajánlott. Gyakorolja a francia nyelvet is, Babits könyvtárából pedig elhozta, mert érdekli Jules Henri Poincaré németre fordított egyik matematikai művét. Mást magáról nem tud, nem akar írni, és nem is akarja a munkában feltartani. Babits júliusban és augusztus elején Olaszországból többször küldött képeslapot Komjáthynak is, „mon cher”-nek nevezve.⁴⁹ Azért franciául írt neki, hogy a címzett a nyelvet gyakorolja. Komjáthy azt válaszolta, a szöveget megértette, de ő nem mer franciául írni, nehogy szamárság legyen belőle, csak Babitstól vár francia levelet.⁵⁰ Egyébként Balzac *Eugenie Grandet* című regényét olvassa, ezt nyilván Babitstól kapta, hogy a nyelvben gyakorolja magát.

44 Kovács László levele Babits Mihálynak [Budapest, 1911. december 20.], in BABITS Mihály, *Levelezése, 1911–1912*, kiad. SÁLI Erika, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: Levelezés ([Budapest]: Magyar Könyvklub, [2003]), 68–69.

45 TÉGLÁS János, *Babits Mihály a tisztviselőtelepi főgimnázium tanára* (Budapest: [Europrinting Kft.], 2021), 9–10.

46 Babits Mihály, Dienes Pál és Komjáthy Aladár levele Babits Angyalnak; [Rákospalota, 1912. március 24.], in BABITS, *Levelezése, 1911–1912*, 108.

47 „...külön tér / ...külön idő...”: *Babits Mihály fényképei: Ikonográfia*, kiad. W. SOMOGYI Ágnes, tan. KERESZTURY Dezső, Fototéka (Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1983), [24], 5. számú kép.

48 Komjáthy Aladár levele Babits Mihálynak [Újpest, 1912. július 7.], in BABITS, *Levelezése, 1911–1912*, 152–153.

49 Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [Velence 1912. július 18.], in *uo.*, 157; Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [Ravenna, 1912. július 22.], in *uo.*, 160; Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [Assisi, 1912. augusztus 5. előtt], in *uo.*, 165; Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [? 1912. augusztus 5. után], in *uo.*, 166–167.

50 Komjáthy Aladár levele Babits Mihálynak; [Újpest, 1912. augusztus 5.] in *uo.*, 165–166.

Az 1912–1913-as tanév első két hónapja megszokottan, Komjáthy számára az érettségire való készülődéssel kezdődött.⁵¹ Babits tervezett munkahelyváltoztatása azonban egy nemvárt körülmény miatt meghiúsult, maradnia kellett, ami még jobban visszahúzódtóvá tette. Október elején megbetegedett, a gimnáziumból is hazament, Komjáthy-nak írásos üzenetet hagyott. E hónap 13-án Komjáthy előadást tartott az önképzőkörben. Ebben az időben már Babits kéziratokat is adott neki.⁵² A rosszul kezdődött tanév szerencsére nem így folytatódott, Babits november 16-tól a tisztviselőtelepi főgimnáziumban folytatta tanári pályáját.

1912. november végétől Babits és Komjáthy találkozása tehát szabadabb lett az iskolai kötöttségekkel terhelt újpesti tanévnél, viszont megnehezítette azt a távolság. Babits a Tisztviselőtelepen rokonszenvező igazgatót, annak családját – ifjabb Gaál Mózes szintén tanítványi barátjává válik –, nyugodt, kertés, vidéki jellegű lakóhelyet és néhány szellemi barátot talál. Komjáthy Újpestről jár át hozzá. Babits munka- és lakóhelyváltoztatása azt is jelenti, hogy a Komjáthy későbbi emlékezésében megörökített, valamilyen segítséggel kapcsolatos órai kérések az 1911. november–1912. november 16. közötti, egy év tartamú időszak tanítási hónapjaira estek:

[T]udtommal én vagyok az egyetlen volt tanítványai közül, aki – már magam sem tudom, milyen okok és véletlenek során – közelebb kerültem a lelkéhez, mégpedig már akkor, mikor még tanárom volt s mikor még az a nemes szeretet és érdeklődés, amellyel fejlődésemet figyelemmel kísérte fiatalos szégyenkezésem folytán inkább érthetetlen, mint örvendetes dolognak tűnt fel előttem. / Mert valóban mindig zavarban voltam, mikor valamelyik órájának a végén osztálytársaim előtt bizalmas hangon azt mondta: „Fiam, ha ma délután ráérsz, gyere el hozzám.” „Igenis, tanár úr” feleltem eleinte titkos kis kelleltenséggel, mert semmi okát sem tudtam adni ennek a megkülönböztetésnek, s mert nem voltam stréber természet, bántott, hogy osztálytársaim előtt, akikkel pedig egynek éreztem magamat, ennyire kitüntet. Később, mikor hozzászóltam a dologhoz, repeső örömmel vettem e felszólításokat, mert azok a gátló érzések, melyek a tanítványt a tanártól elválasztották, lassanként megszűntek, helyet adva mélységes tisztelettel párosult szeretetnek. Délután tehát szépen fölszedelődzködtem s elmentem rákospalotai lakására. [...] az iskolában pontos, lelkiismeretes tanára volt minden tanítványának, de csak tanára, ezeken a magánbeszélgetéseken ellenben a poéta doctus végtelenül, meleg szívének kincsei tárultak fel s én soha nem fogom tudni elfelejteni ezeket a boldog időket, mikor a legnagyobb magyar szellemek egyike méltatott egy nagyon-nagyon jelentéktelen kis diákot arra, hogy törődjön vele, hogy szamovárján teát főzzön neki, hogy lassanként bevezesse az élet szokásaiba s felfedje a titkokat, amik előtt borzongó kíváncsisággal áll.⁵³

51 A főgimnázium Mátyás király önképzőkörének tanévnyitó, alakuló ülését 1912. szeptember 23-án tartották, amelyet „Babics Mihály vezető tanár beszéde nyitott meg, aki az önképzőkör célját fejtegette történelmi visszapillantás keretében”. Komjáthy a tisztikar tagja maradt, az önképzőkört november 17-e után Frencz Géza vezette.

52 MTA Ms 633/2.

53 KOMJÁTHY, „Babits tanár úr...”, 562.

A közvetlen tanári függelem megszűnése azt is eredményezte, hogy a tanítással egybefüggő korábbi segítő tevékenységek átalakultak, kikopott belőlük az osztálytársakkal, az oktatással kapcsolatos segítség, és egyre inkább megjelent a kétszemélyes, nevelési-nevelődési, titkári attitűd. Ezt mutatják az Újpestre küldött ügyintéző levelek.⁵⁴ De a módosult barátságra utal az is, hogy Komjáthy anyja november 20-án túlradó, egyben erős zavarról és megilletődöttségről tanúskodó köszönő levelet írt Babitsnak, mivel fiát rávette arra, hogy orvossal vizsgálta meg magát.⁵⁵ A november végén megjelent Dante-kötetet Babits így ajánlotta Komjáthynek: „Kedves fiamnak, Aladárnak, aki ennek / a könyvnek készítő- / sében, javításában / annyi segített nekem / igaz szeretettel / Babits Mihály”. Ez a dedikáció azonban megszólításában magához ölelő, míg aláírásában eltávolító. És természetesen a tisztviselőtelepi gimnáziumban is igénybe vette Babits tanítványai segítségét, mint korábban Komjáthyét, ahogy erről a későbbi emlékezések is tanúskodnak.⁵⁶

Kapcsolatuk változását mutatja, hogy Komjáthy 1913. január 17-én „szerető tanítványa”-ként írt néhány sort Babitsnak,⁵⁷ igaz, hogy ő is távolságtartással azt írta elé: „üdvözl”. Babits néhány nap múlva küldött válaszában megemlítette: francia könyveket vett neki.⁵⁸ Az egyik Alphonse Daudet *Sappho* című regénye, a másik Édouard Gorirzat francia matematikus egyik munkája volt. Mindkettőjüket érdekelte a matematika, ez játszott szerepet a Dienes Pállal létrejött barátság kialakulásában is, utóbbi tehát nem meglepetés. Érdekesség inkább a regény, amelynek első hazai kiadása 1902-ben jelent meg, Szabó Károly fordításában – majd 1915-ben Kéri Pál újból lefordította –, tehát magyarul is olvasható lett volna, a francia eredeti azonban kimondottan a nyelvtanulás elmélyítését célozta. A téma viszont meglehetősen kényes volt, a szerelmi regény ugyanis a házasságon kívüli kapcsolatot tematizálta, a belőle készült színdarab, az érzelmek és az érzelmi bűnök nyílt színi bemutatása miatt New York-i előadása után 1900-ban szeméremsértési (indecency) eljárást váltott ki.⁵⁹ A kötetről Babits ezt írta: „Itt vár rád az íróasztalomon Daudet Saphója is, melyet ő az életbe lépő fiai számára írt, s melyet én számodra |: épen most |: megvettem. Azt hiszem nagy élvezettel és okulással fogod olvasni. –” Babits Mihály hitt a leírt szó erejében – akárcsak Ambrus Zoltán –, s a nyelvtudás elmélyítését a kamasz felfedezett érdeklődéséhez kötötte. Ezt a meglátott

54 Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [Budapest, 1912. november 31.], in BABITS Mihály, *Levelezése, 1912–1914*, kiad. PETHES Nóra és VILCSEK Andrea, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: *Levelezés* (Budapest: Akadémiai, 2007), 17; Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [Budapest, 1912. december 1.], in *uo.*, 19.

55 Komjáthy Gyuláné levele Babits Mihálynak [Újpest, 1912. november 20.], in *uo.*, 10–11.

56 Jablonczay Pethes Béla és mások emlékezéseit lásd BABITS Mihály, *Haza a Telepre: Néhány dokumentum a költő tisztviselőtelepi éveiről*, kiad. TÉGLÁS János (Budapest: [Tótfalusi Kis Miklós Nyomdaipari Szak-közéiskola], 1991), 217–265. Lásd még TÉGLÁS, *Babits Mihály a tisztviselőtelepi főgimnázium tanára...*, 23.

57 Komjáthy Aladár levele Babits Mihálynak [Újpest, 1913. január 17.], in BABITS, *Levelezése, 1912–1914*, 46–47.

58 Babits Mihály levele Komjáthy Aladárnak [Budapest, 1913. január 25. előtt], in *uo.*, 48.

59 Nem szabad elfelejteni a száz évvel ezelőtti felfogást: a legnagyobb felháborodást az a jelenet váltotta ki, amelyben Fanny Le Grand a főszereplő, valamint Jean Gaussin, a naiv fiatalember együtt mennek fel egy csigalépcsőn – feltehetően egy hálószoba felé...

kíváncsiságot örökítette meg a *Mitológia* című novellájának Hülaszában is,⁶⁰ és lehetséges, hogy ekkor már ahhoz hasonló beszélgetések is voltak Babits és Komjáthy között, mint amilyeneket néhány év múlva Szabó Lőrinc örökített meg a Reviczky utcához közeli Bandl étterem asztala mellett⁶¹ – s ezekre válaszul adta Komjáthynak Daudet regényét. Február eleji, anyjának írt levelében Babits Komjáthyról mint (saját) fiáról írt,⁶² a neki küldött levelekben pedig többször is érdeklődött egészségi állapota iránt, aki jól-nevelt gyerekként és szófukar kamaszként számolt be állapotáról.⁶³

Komjáthy osztályának az újpesti Könyves Kálmán Főgimnázium 1912–1913-as érettségije szerint 1913. május 15–16–17-én volt az érettségi írásbeli és június 26–27–28-án a szóbeli vizsgája. Magyarból Madách *Az ember tragédiájával* kapcsolatos feladatot, latinból egy Cicero-szöveghegy magyarázatát, matematikából pedig két megoldandó példát kaptak. Az érettségi előtt egykori tanár és tanítványa összetegeződtek, június 24-én Komjáthy „Kedves Mihály bátyám”-ként szólította meg Babitsot. 27-én, a sikeres írásbeli után a Dienes-házaspárral köszöntötték Komjáthyt a Szabóky utcában.⁶⁴ Nyáron Babits és Komjáthy együtt indultak Itáliába, Babits tovább maradt, majd az olasz tájak után Szekszárdra utazott pihenni, ahonnan öccse, Babits István írt Komjáthynak bátyja megbízásából. Ők egy generáció voltak, azonos egzisztenciális kihívásokkal, életpályájuk kezdetén egyikük a budapesti egyetem jogi, másikuk a bölcsészeti karán; a későbbi években a vidéken élő Babits István többször kérte egyetemi ügyeinek elintézését Komjáthytól. A kérések egy része a Babitsnak írt levelekben olvasható, anyja vagy húga tolmácsolta a fiatalabb fiú kéréseit. Komjáthy vele és családtagjaival is baráti ismeretségbe került, húsvéti, nyári szünetekben várták, hogy friss hírekkel, jelenlétével változatosságot vigyen az egyhangú szekszárdi napokba. Az 1913-as nyár eseménye volt az is, hogy míg Babits családi körben kapcsolódott ki, Komjáthy Budapesten lemásolta *A gólyakalifa* című regényt. A világháború kitörése Babits István életpályáját, tanulását erősen befolyásolta, de bármilyen messze is került Ázsiába,⁶⁵ leveleiben érdeklődött Komjáthy iránt is, aki egyetemi tanulmányait folytatta tovább, most kapóra jött betegsége, amely segítette, hogy ne kelljen a frontra kerülnie.

Babits az 1912. november közepe utáni időszakot, amíg a *Játszottam a kezével* körüli botrány ki nem robbant,⁶⁶ viszonylagos védettségben töltötte a Tisztviselőtelepen.⁶⁷

60 BUDA, *A helyettesítés...*, 149–187.

61 BABITS Mihály, „Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből, Szabó Lőrinc lejegyzésében”, in BABITS Mihály, „Itt a halk és komoly beszéd ideje”: *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, kiad. TÉGLÁS János, Babits könyvtár 1 (Celldömölk: Pauz–Westermann, 1997), 57–79, 463–466.

62 Babits Mihály levele Babits Mihályné Kelemen Auróranak [Budapest, 1913. február 6. után], in BABITS, *Levelezése, 1912–1914*, 60–61.

63 Komjáthy Aladár levele Babits Mihálynak [Újpest, 1913. április 15.], in *uo.*, 73.

64 TÉGLÁS, *Babits Mihály a tisztviselőtelepi főgimnázium tanára...*, 22.

65 „Áll az idő és máll a tér”: *Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból, 1915–1920*, kiad., ford. BUDA Attila, Babits könyvtár 13 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005), 737.

66 TÉGLÁS János, kiad., *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*, Babits könyvtár 3 (Budapest: Universitas Kiadó, 1996), 7–235.

67 Tanítványaival szemben itt is oldani akarta a tanórai fegyelmet. Boros Gyula 1964-es emlékezése szerint: „Véletlen volt-e, vagy az ő szándéka, nem tudom, de néhányan hamar pillantást vethettünk lel-

A sajtóhadjárat egy pontján, a *Nyugat* 1915. november 16-i számában jelentette meg – dacból, védekezésből – öt régebbi keletkezésű versét, köztük az *A „Fiamhoz”* címűt is.

* * *

A Szilasi-kötet szerzői bejegyzése alapján az biztos, hogy a megjelent vers második része készült el először, az első csak azt követően. Miután az újpesti tanévkezdést Babitsban nagy érzelmi őr kísérte, azt csupán a tanári munka, az önképzőkör, valamint az irodalmi környezet közelsége egyensúlyozhatta ki. Eredendő pedagógiai hajlama in túl, amit fogarasi, újpesti és tisztviselestelepi tanítványainak emlékezései is megörökítenek, talán már az első újpesti napokban feltűnt előtte Komjáthy, akit először valószínűleg a neve emelt ki az osztályból, majd ezt a mástól kapott rokonszenvet erősítette meg az órai és önképzőköri munka, Komjáthy irodalom iránti érdeklődése. De az is lehet, hogy a diák várakozása – ahogy az emlékezéséből kiderül –, valamint a tanár igénye találkozott, s ez vált kapcsolatuk fő hajtóerejévé.

Babits a második rész első verscsíráját, fogalmazványát (**k₀**) talán már késő ősszel leírhatta, amikor még csak Komjáthy érdeklődését és fogékonyságát látta, s amikortól kezdve fokozatosan megismertette néhány barátjával és családtagjaival. Fennmaradt kézirat hiányában nem lehet tudni, hogy ezt követően milyen írásfázisok következtek, mindenesetre 1912 során valamikor a fogalmazványt letisztázta (**k₁**). A verssel azonban elégedetlen lehetett, mert sem 1911-ben, sem 1912-ben nem tett kísérletet a közlésére. Igaz, ekkor elsősorban prózai írásokat jelentetett meg,⁶⁸ a verstermés megcsappant,⁶⁹ s főként a Dante-fordításon dolgozott. A *Nyugat* 1912. április 16-i számában *Dante fordítása* címmel műhelytanulmányt adott közre, valamint mutatványt az elkészült részekből, ahogy az *Élet* október 13-i számában ugyancsak.⁷⁰ A versek iránti pillanatnyi érdeklő-

---

kébe. Szabados Béla – ma híres szobrászunk – mellett alkönyvtáros voltam az önképzőkörben, ahol Ujváry Lajos barátommal, a Magyar Értelmező Szótár szervezőszerkesztőjével többször olvastunk beszélgettünk, beszélgettünk. Olykor írogattunk is. Babits – aki egyébként is nagyon érdeklődött az önképzőkör iránt – egy ilyen délután benyitott a könyvtárba. Beszélgettünk a körről, irodalomról, iskoláról. Babits is beszélt: tanári pálya, versek, *Nyugat* és újabb dolgai. Elővett egy réginek látszó kéziratot: Egy szomorú vers... ez volt a címe és olvasta különös, halk hangján, meleg szavakkal: // Nekem nem volt barátom, / tőlem mindenki fut, / társaim elkerültek, / mint idegen fiút, / idegent, megvetettet, / ki mindég mostoha, /kit senki sem szerethet, / nem is szeret soha. // Olyan különös, olyan fájdalomteli volt az arca... De valamit Ő is láthatott rajtunk... – Talán érezte, hogy közelebb kerültünk hozzá? Kicsit várt, s azután kérdezte: »Nektek van barátotok?« – Ujváry azt mondta, van, és azt, hogy sok van, mire azt kérdezte: »Nem tévedsz?«, lásd BABITS, *Haza a Telepre...*, 223–224.

68 Többnyire tanulmányok – például a Vörösmartyról szólók –, ismertetések, továbbá *A gólyakalifa* témája foglalkoztatta.

69 1911 október vége és szilveszter között csak egy másodközlése jelent meg – a *Sugár* a *Világban* –, 1912 elejétől pedig több eredetileg *Örökségem* címmel közreadott, később önálló címet kapott vers, az igen erős aktualitású *Május huszonhárom Rákospalotán*, az év második részében pedig *A zengő szobor dala*, a *Mercuria*, az *Őszi harangozó* és a *Reggeli ének*. Ezekben a hónapokban még néhány másodközlése is volt.

70 A Babits-bibliográfia tartalmaz ebből az évből egy rejtelmes tételt is, a *Diáknaptár* 1912-es kötetében olvasható *Dante és Vergilius* című tanulmány a megadott helyen ugyanis nem található, s a forrás más kötetekben sem.

decsökkenés miatt a kézirat az elégedetlenséget kiváltó tisztázat alakjában maradt, egészen Komjáthy érettségijének közeli dátumáig. Ekkor az aktualitás felszólító erejénél fogva a tintairású tisztázatot ceruzairással kiegészítette és lezárta, valamint az elején az alkalmat említő ajánlással látta el. Majd a vers alján aláírva, mintegy emléklappá változtatta a kéziratot, azt adva ajándékkul az érettségire (k_2). Ez a kézirat ma nincs is közgyűjteményben, csupán egy másolata a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az eredetét Komjáthy Aladár fia, Komjáthy Géza őrzi – ha él még. Vagyis az ajándékozás tényleges gesztusa is megtörtént. A Komjáthynak adott kézirat azonban a vers első megjelenéséig szerzője szellemi tulajdonában maradt, hiszen a végleges változatban szerepel, ennek alapján kellett lennie egy emléklap utáni tisztázatnak (k_3), ami alapja lett a nyomdai kéziratnak (g_3).

A vers első része (g_0) ugyancsak fogalmazvány minőségben maradt fenn, de nem kéz-, hanem javítatlan gépiratként. Kosztolányi Dezső 1911-es újpesti látogatása után, Babits szobájának leírása közben még nem említette, hogy írógépe lett volna. A szakirodalom megegyezik abban, hogy Babits első írógépét 1914 körül vásárolta. Ezt alátámasztja egyik tisztviselőtelepi tanítványának emlékezése:

[...] Mint az önképzőkör 1915/16. évi ifjúsági elnöke, közelebbi kapcsolatba kerültem a kör tanárelnökével. Akkor még nőtlen ember volt, és a Tisztviselőtelepen a Szabóky utca 54. számú házban lakott. Albérleti szobájának egyik falát könyvesállvány borította, tele könyvekkel. A szoba ablakától jobbra volt az íróasztala, iratokkal, könyvekkel elhalmozva. Műveit részben kézzel, részben kis írógépén írta. Egy alkalommal, amikor beléptem hozzá, írógépén kopogtatott és türelmemet kérte, amíg leírja gondolatait. [...] ⁷¹

A Petőfi Irodalmi Múzeum kézirtárában megtalálható az *Ecet-dal* ugyancsak lila tintás (indigós) gépiratmásolata.⁷² Betűkészlete megegyezik az *A „Fiamnak”* két ismert gépiratának betűíveivel, megjelent a *Nyugat* 1914. július 15-i számában.

A tanítványi emlékezés, valamint a két, azonos írógépen készült gépirat megerősíti, hogy az első rész első ismert fogalmazványa (g_0) sem készülhetett 1914 tavasza előtt. Abban az évben megint változott a megjelent Babits-művek összetétele. Először is az 1914-es év volt az Babits pályáján – a kezdő éveket nem számítva –, amikor a legkevesebb, különböző műfajú közleménye jelent meg, ennél még halála évében is több volt olvasható a sajtó különféle forrásaiban. Másfelől ezek között volt novella a francia forradalom korából (*Szerelem*), rövid ismertetés (*Mistral*), versek különféle tárgyakra (*Fájó, fázó ének; A csengetyűsfű; Ecetdal; Haza a Telepre*), műfajátlépések (*Isten kezében*) megrendülés és számvetés a háború miatt (*Gyermekek és a háború; Fiala katoná; Magamról; Keserű órán; Ünnepek; Kép egy falusi csárdában*). Ez a változatosság alátámasztja az időben második rész felütését: „Daloljak mindenről, csak róla nem?” Babits ezt a fogalmazványt is tovább írta ($g_1 + k_4$), de a ceruzairású befejezés áthúzásaiból látszik, hogy

71 Dörner György emlékezését lásd BABITS, *Haza a Telepre...*, 234.

72 A kéziratkatalógus dátumozása: [1914 május], Róna Judit 1914. május 16. előttre datálja és megjegyzi: „az első gépiratos tisztázat (!)”, lásd RÓNA, *Nap nap után...*, 677–678.

elégedetlen volt, viszont a végleges sorrendet kialakította: az elejére írt római egyessel jelezve, hogy ez a kezdő vers, a végére írt római kettessel pedig a folytatásához rendelve a körülbelül két évvel korábban keletkezettet. Hogy milyen közlést képzelt el, nem tudni, azonban az első és a második rész (k_2 , $g_1 + k_4$) egyaránt annyi javítást tartalmaz, hogy mindkettő esetében fel kell tételezni egy-egy tisztázatot (k_3 , g_2) a nyomdai közlés előtt. A *Nyugat* 1915. augusztus 15-i számában jelent meg a *Játszottam a kezével* című Babits-vers, amely turbulens és hosszantartó visszhangot váltott ki,⁷³ egy évvel később jelent meg az utolsó közvetlen reakció, de akadtak még későbbi hullámverések is. Az ellene folytatott sajtóhadviselés egy pontján adott közre Babits öt verset, köztük négy régebbit, köztük A „*Fiamnak*” címűt is, amelynek nyomdai kézírata, nagy valószínűséggel gépirata (g_3) ismeretlen. E közlés alcímében 1913-as évszámot adott meg, ami a két rész együttes keletkezésére nézve biztosan téves, és szemben áll a Szilasi-kötet keltezésével. Másfelől az írógép 1914-es beszerzése is cáfolja az egy évvel korábbi keletkezést, bár az természetesen lehetséges, hogy Babits egy 1914 előtti kézíratos fogalmazvány szövegét írta gépbe. De az 1913-as alcímnek egy sajátos időszámítás miatt mégis van jelentősége. A tanulmány címében idézett verssorban a három év: 1911–1912–1913, ami megismerkedésüktől az érettségire ajándékozott változat (k_2) keletkezéséig telt el. Az első megjelenés ajánlásában pedig „uj három év” olvasható, ez pedig 1913–1914–1915 éveket foglalja magában, lezárva a nyomdai gépirattal (g_3), vagyis a végleges változattal. A másik változás, hogy a Komjáthynak adott kézírathoz képest jelentősen kibővült és megváltozott az ajánlás szövege:

Bocsáss meg, kedves fiam és barátom, hogy közreadom ezt a verset is, amely terólad szól. Ma, mikor rossz tanárnak mondtak, aki megrontja az ifjuságot, meg nem állhatom, hogy ki ne mondjam a világ előtt azt az érzésemet, mely rajtad és minden tanítványomon keresztül a jövő nemzedékhez köti lelkem. Ma már ez a vers sem aktuális: te, ki fiam voltál, azóta barátom vagy: uj három év telik: de most is a régi szeretettel küldöm neked ezt a régi verset.

Az érettségi mint ajánlási alkalom eltűnt, helyébe a védekezés és a dac lépett, a személyes vers nyilvánossá tétele e kényszer eredménye, s a megjelentetéséért kért bocsánatot Babits Komjáthytól. Hogy mennyire egy-egy időponthoz kötődött mindkét ajánlás, azt a *Recitativ* közlése mutatja, amelyben egyetlen mondatra redukálódott, az is zárójelbe téve:

(Aladár fiamnak és barátomnak, most is a régi szeretettel, ajánlom.)

Az egy verssé foglalt, eltérő időben keletkezett két vers címe akkor született meg, amikor Babits az öt, egy blokkban közölni kívánt verset összeválogatta – ez nyilvánvalóan a nyomdai kéziratok, gépiratok fázisa volt. Az első vers szólt *Ady Endrének*, a második pedig A „*Fiamhoz*”. Ady neve mellett a második vers hasonló funkciójában Komjáthyt

73 A vádolt: Babits Mihály...

nem említhette, a toldalék megváltoztatásával viszont régiesebbé tette, 18–19. századi patinával látta el a címet, lásd: Csokonai Vitéz Mihály *Lillához* vagy Vörösmarty Mihály *A merengőhöz*. A címadással egyben lezárult a vers szövegének keletkezéstörténete, s megkezdődött kiadástörténete és recepciója.

* * *

Befejezésül említeni kell még egy szempontot, amely mintegy recepciótörténeti adalékként zárhatja a kéziratok ismertetését. Bresztovszky Ede említett megjegyzése után Babitsot sokáig kísérte az őt, vagy rajta keresztül a „moderneket” támadók altesti érdeklődése, a művek megértése, valamint érvek párbeszéde helyett a zsigeri elutasítás és kirekesztés ütőkártyájaként.⁷⁴ Mivel az emberi személyiség állampolgár és nem alattvaló, minden hatalmi játszmat, legyen bármi is az eredete, vissza kell utasítani, ami olyan alapon – szellemi, vallási, származási, nemi, vagy ami még ennél is botránysabb: bórszín, nemi irányultság stb. – akar különbséget tenni, amire nincs fölhatalmazása. Ezért eredeti céljukat tekintve üdvözölni kell azokat a könyveket, szöveggyűjteményeket, amelyek a megkülönböztetések tompítására jelennek meg. De vigyázni kell, hogy önkéntelenül is ez az igyekezet nehogy ellenkező hatást érjen el, mint a Nyáry Krisztián szerkesztésében megjelent *Nem kötelező* című gyűjteményben,⁷⁵ amely tartalmazza a tárgyalt verset is. Csakhogy címe itt nem *A „Fiamhoz”*, hanem valami fatális hiba következtében ez: *Fiaimhoz*, amivel az arra fogékonyak között éppen ellenkező hatást lehet elérni. Többet nem érdemel meg ez a véletlen baki, legfeljebb még annyit kell megjegyezni, hogy nagyon ingoványos talaj életút és életmű problémátlán egymásra vetítése, annak ellenére, hogy mereven sem lehet szétszakítani őket.

---

74 BUDA Attila, *Szabó Lőrinc: Életrajzi bevezető*, *Élet-Kép* ([Budapest]: Elektra Kiadóház, [2002]), 30–35. E sorok írója a kétezres évek környékén szembesült is avval, hogy egyik könyvének mottóját el kellett hagynia, mert nem szerepelhetett az elején egy homoszexuális költő. Hogy aztán a kívánság megfogalmazójában ez az utóbbi minősítette-e az életművet, vagy az életműből következett-e ez az utóbbi, nem is annyira fontos.

75 *Nem kötelező: Tiltott irodalom: Klasszikus irodalmi művek az azonos neműek közti szerelemről*, vál. NYÁRY Krisztián ([Budapest]: Corvina, [2022]), 197–199. A kötet összeállítója forrásként az Arcanum Adatbázis Kft. [linkjét](#) adja meg, ott azonban a vers címe helyesen olvasható.